

3. Волошко Л. Б. Технологія організації самостійної роботи студентів [Електронний ресурс] / Л. Б. Волошко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ppmb/texts/2007-01/07vlbsiw.pdf.
4. Коновал О. А. Теоретико-методологічні підходи до організації самостійної роботи студентів / О. Коновал, Т. Туркот // Педагогічний альманах. – 2013. – Випуск 19. – С.88-94.
5. Котова А. В. Організація самостійної роботи студентів вітчизняних університетів у другій половині ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Котова Анна Володимирівна. – Луганськ, 2010. – 22 с.
6. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.] ; за ред. З.Н. Курлянд. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
7. Полонський В. Г. Українській освіті – європейський стандарт: входження України в світовий освітній простір / В. Полонський // Актуальні питання економіки. – 2007. – № 5. – С. 76-81.
8. Продайко М. Ю. Самостійна робота як важлива складова фахової підготовки студентів / М. Продайко // Педагогічний альманах. – 2012. – Випуск 16. – С. 165-170.
9. Степашко В. Педагогічна технологія управління самостійно-пізнавальною діяльністю студентів вищих навчальних закладів економічного профілю / В. Степашко // Шлях освіти. – 2009. – №1. – С.24-28.

УДК: 373.3-051:378.046-021.68

В.В. Примакова

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано реформаційні процеси, що відбувалися в системі освіти України в період її незалежності (90-і роки ХХ-го – перше десятиліття ХХІ-го століття); схарактеризовано основні освітні проблеми вказаного періоду в початковій ланці шкільної освіти та післядипломній складовій неперервної педагогічної освіти; окреслено можливі шляхи їх розв'язання та перспективи подальшого розвитку галузі.

Ключові слова: післядипломна освіта; вчителі початкових класів; модернізація освітньої політики; проблеми освіти.

Prymakova V. Problems of development of educational branch in the period of independence Ukraine.

Annotation. The paper analyzes the reform process that took place in the system of education in Ukraine at the time of independence (the 90th years of the twentieth - the first decade of XXI centuries). The major educational issues of that period in the primary school and postgraduate component of continuing pedagogical education are described; possible ways to solve it and the prospects for further development of the sphere are outlined.

Key words: postgraduate education, primary school teachers, modernization of education policy, educational issues.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства основними тенденціями у світовому масштабі постають висунення освіти в коло пріоритетних напрямків державної політики прогресивних країн, в основі якого – зростання соціально-культурної ролі неперервного навчання кадрів, суттєве підвищення рівня їх відповідальності щодо виконання професійних функцій. Сучасна педагогічна освіта все більшою мірою виявляється середовищем не лише інтенсивного міжкультурного, а і полікультурного діалогу, що набуває ознак цілісності, багатофункціональності. Модернізація освітньої галузі, що відбувається останніми роками в Україні, характеризується спрямованістю зусиль на досягнення рівня найвищих світових стандартів. Тому актуальними в педагогічній науці стають дослідження як щодо стратегії та перспектив розвитку вітчизняної галузі освіти, так і вивчення, осмислення історико-педагогічного досвіду її становлення, функціонування та трансформації впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Особливий інтерес викликає період останнього десятиріччя ХХ і першого десятиріччя ХХІ століття, основними ознаками якого є наростання тенденцій гуманізації, інтеграції, диференціації, комп'ютеризації та інформатизації, розгляду яких присвячена ця розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічні дослідження з питань розвитку складових освітньої галузі в Україні останнім часом привертають усе більшу увагу науковців. Висвітленню історичного аспекту становлення загальної системи освіти присвятили свої праці О.Адаменко, В.Кузьменко, О.Сухомлинська, Н.Слюсаренко та інші. Генезис і

сучасний стан післядипломної педагогічної освіти в Україні був предметом детального розгляду А.Зубка, А.Кузьмінського, С.Крисяка, В.Пашкова та ін. Теоретико-методологічні засади розвитку базової системи освіти обґрунтовано Ю.Козловським, В.Луговим, В.Майбороною; післядипломної як органічної складової неперервної освіти – І.Зязюном, Н.Ничкало, В.Олійником, Н.Протасовою. Таким чином, у сучасній педагогічній науці накопичено ґрунтовний матеріал з історії становлення та розвитку педагогічної освіти, зокрема й післядипломної.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак потребують уточнення і додаткової уваги такі питання, як аналіз освітніх проблем початкової ланки шкільної освіти в Україні 90-х років ХХ століття, характеристика особливостей післядипломної освіти вчителів початкових класів у період її незалежності.

Формулювання цілей статті. Мета статті – на основі аналізу проблем розвитку освітньої галузі впродовж незалежності України окреслити загальні тенденції розвитку післядипломної освіти вчителів початкових класів у період з 90-х років ХХ століття до наших днів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних завдань, що поставили перед освітньою галуззю молодого незалежного держави в 90-і роки ХХ століття, пріоритетним було визначено виховання підростаючого покоління з високим рівнем культури, що буде конкурентоспроможним, захищеним і мобільним на ринку праці, здатним до творчої самореалізації та саморозвитку впродовж життя.

Комплексний підхід до окреслення курсу загальнодержавної політики в сфері освіти вказаного періоду забезпечила співпраця працівників Міністерства освіти і науки, інших міністерств і відомств держави з провідними вченими Академії педагогічних наук України та викладачами кафедр педагогіки вищих навчальних закладів, педагогами-практиками, міжнародними експертами й громадськістю.

Результатом відповідної роботи стало вироблення основних орієнтирів політики щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти, її управління та фінансування, змісту й моніторингу якості. До досліджень у цьому напрямку долучилися міжнародні освітні організації, педагогічна спільнота.

Період кінця ХХ – початку ХХІ століття пов'язано з появою низки стратегічних документів [1], що стали основою для окреслення нової гуманістично-інноваційної парадигми освіти в Україні. Основні з них – Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993 р.), закони України «Про освіту» (1991 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.); «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента України (2002 р.); Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні (2002 р.); Програма розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 рр. та інші.

До визначальних наказів і урядових постанов, що регламентували діяльність як початкової ланки шкільної освіти, так і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів вказаного періоду, відносять: Наказ МОН України від 25.04.2001 № 342 «Про типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002 – 2004/2005 навчальні роки», Постанову Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12 річний термін навчання», Постанову Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000р. №964 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад», Постанову Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року №632 «Про перелік кваліфікаційних категорій та педагогічних звань педагогічних працівників», Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.07.05р. №396 «Про визначення порядку присвоєння педагогічних звань педагогічним працівникам», Указ Президента України від 4 липня 2005 року №1013/2005 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні».

Діяльність складових неперервної освіти керується в цей час низкою положень, основними з яких в окреслений період стали такі: Типове положення про атестацію педагогічних працівників України, затверджене наказом Міністерства освіти України від

20.08.93р. №310 (зі змінами); Положення про районний (міський) методичний кабінет, затверджене наказом Міністерства освіти України від 18.03.97р. №72; Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, наказ Міністерства освіти і науки України від 14.12.2000 р. №588; наказ Міністерства освіти і науки України від 18.02.05р. №105 «Про моніторинг якості початкової освіти»; Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 07.11.2000р. №522; Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02р. №114. Ці документи визначали стратегію, відображали основні орієнтири розвитку освітньої галузі в незалежній Україні, спрямовували діяльність відповідних органів, закладів, установ на виконання законів, наказів, директив, що окреслювали оптимальні шляхи розв'язання нагальних проблем.

Світові тенденції розвитку освіти суттєво вплинули на розвиток вітчизняної освітньої галузі взагалі, стимулювали наукові дослідження педагогічної думки в напрямку розбудови неперервної освіти працівників. Упродовж початку першого десятиріччя XXI століття розпочинаються активні дослідження з модернізації освітньої політики, якому передував детальний аналіз наявних проблем освітнього сектору та пошук найприйнятніших механізмів їх розв'язання з огляду на визначену нормативними документами стратегію.

За участю Міжнародного фонду «Відродження», Інституту відкритого суспільства (Будапешт), за підтримки Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй на початку XXI століття було розроблено Рекомендації з освітньої політики «Стратегія реформування освіти в Україні». У них представлено аналіз освітньої політики в Україні на той час, окреслено основні проблеми та розроблено варіанти їх розв'язання на засадах світових підходів. Визначення сучасних тенденцій розвитку освіти XXI століття дозволило окреслити можливі шляхи подальшої діяльності освітнього сектору державної політики, альтернативні до наявних. Ключовими напрямками реформування освіти було визначено: рівний доступ до якісної освіти, зміст і моніторинг якості, управління і фінансування галузі та ін. [2].

Тоді ж для розгляду, аналізу та пошуку конструктивних рішень науково-педагогічною спільнотою виносяться коло освітніх проблем, основними з яких на загальнодержавному рівні проголошено: визначення і використання компетентності як потужного засобу оновлення змісту освіти; рівний доступ дітей до початкової освіти; організація профільного навчання в старшій школі; зовнішнє оцінювання навчальних досягнень у школі; ефективне використання вчительських ресурсів; якість шкільного підручника; фінансування освітніх послуг тощо [2]. Ці проблеми вимагали не лише наукового обґрунтування, а й упровадження в освітню практику на всіх структурних ступенях здобуття людиною освіти.

Ураховуючи світовий досвід і наявний стан розвитку освіти в Україні, вітчизняні науковці (В. Андрущенко, І. Бех, Н. Бібік, Н. Ничкало, О. Савченко та ін.) визначили сучасні підходи до розвитку галузі, окреслили можливі перспективні напрямки їх упровадження. Вивчення позитивного зарубіжного досвіду, який безумовно впливав і продовжує впливати на розвиток українського освітнього простору, розкрило нові орієнтири у сферах, ще нових для України цього періоду. До них належав насамперед компетентнісний підхід до формування змісту освіти і теорії та практики зовнішнього оцінювання навчальних досягнень учнів.

Розглядаючи проблему визначення, добору та впровадження в освітній процес ключових компетентностей, широке коло науковців (І. Зязюн, Н. Кузьміна, М. Лук'янова, Н. Мойсеюк, В. Сластьонін) підкреслювали необхідність орієнтації навчальних програм і педагогічних технологій на компетентнісний підхід. Зважаючи на те, що зміст освіти на початку третього тисячоліття недостатньою мірою відповідав потребам суспільства та ринку праці, оскільки був не досить спрямований на набуття необхідних життєвих компетентностей людиною, що навчається, вчені визначили цей шлях одним із провідних у напрямку оновлення змісту освіти й узгодження його з сучасними потребами, інтеграцією до світового освітнього простору.

Це стало актуальним саме на початку XXI століття, коли у проекті державного стандарту основної школи було зроблено перші кроки впровадження компетентнісного підходу до функціонування системи освіти в Україні. До обговорення поняття ключових

компетентностей та механізмів упровадження їх у зміст освіти було залучено прогресивних науковців і педагогів-практиків, активних членів педагогічної громадськості. Результати було висвітлено в засобах масової інформації, зокрема в педагогічній пресі, наукових публікаціях, у системі вищої та післядипломної педагогічної освіти.

Проаналізувавши тенденції формування змісту освіти української школи наприкінці 90-х років ХХ століття, О. Овчарук звернула увагу на необхідність інформування освітян про компетентнісний підхід через систему підготовки вчителів та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. «Українська освіта тільки починає оперувати поняттям компетентності в тому сенсі, який пропонують європейські країни. І хоча в проекті нових освітніх стандартів є спроби закласти досягнення учнями компетентностей в основу освітніх галузей, на сьогодні ще немає системного та взаємоузгодженого підходу до систематизації поняття компетентності та ключових компетентностей, що необхідно для забезпечення інтеграції української освіти до загальносвітових процесів» [3, с.25-26].

Для ефективного інформування педагогічних кадрів у системі підготовки майбутніх учителів та в їх подальшій післядипломній освіті було розроблено і впроваджено навчальні курси лекцій та тренінгів з окресленої проблематики. Їх зміст, зібраний засобами узагальнення досвіду організованих тоді пілотних проектів з упровадження компетентностей, ознайомлення з експериментальними програмами та педагогічними підходами, результатами дисертаційних досліджень з теми, постійно оновлювався відповідно до новітніх тенденцій у цій галузі в зарубіжних системах освіти. Важливими ознаками роботи всіх ланок неперервної педагогічної освіти стали обґрунтування і застосування компетентнісного підходу до процесу підготовки фахівця, що дозволяло майбутньому чи дипломованому вчителю особисто оцінити переваги та недоліки його реалізації. Досягненню позитивних результатів у цьому напрямку сприяло застосування інтерактивних методів і форм роботи, розробка і проведення тренінгів, під час яких відпрацьовувалися певні навички та визначалось особисте ставлення вчителів до отриманих знань і умінь.

Серед пріоритетних напрямків освітньої політики України в цей період було визначено також забезпечення рівного доступу дітей до початкової освіти. Ця проблема на початку ХХІ століття в Україні набула особливого загострення, вимагала необхідності негайного пошуку шляхів її розв'язання. Вітчизняна педагогічна думка звертала тоді пильну увагу на необхідність забезпечення всім школярам початкових класів високого рівня навчання, оскільки саме на цьому етапі закладаються основи для успішного подальшого навчання та соціалізації особистості в майбутньому. Тому й важливо було забезпечити вирівнювання в підготовці дітей із сімей різних верств населення.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що «громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігій, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин» [1, с. 44]. Однак на практиці, при забезпеченні рівності в затратах на освіту, що має гарантувати держава, талановиті та діти із заможних родин опинилися в кращому становищі. Тому, на думку фахівців у галузі управління освітою, держава мала регулювати ці процеси, компенсуючи нерівноцінність умов, у яких перебувають різні суспільні групи [5]. Адже навчання в початковій школі має бути спрямоване на компенсацію тих нерівних можливостей, які спостерігаються в дітей залежно від соціального статусу родин. Школа мала забезпечити умови для розвитку природних здібностей, виховання духовно-моральних якостей кожної дитини, що дозволить забезпечити її соціалізацію в мінливому світі.

Після здобуття Україною незалежності почалося становлення різних типів шкіл – гімназій, колегіумів, ліцеїв; з'явилися приватні школи. Це мало свої переваги і недоліки. З одного боку, заклади нового типу могли встановлювати певні правила, критерії відбору дітей, використовувати додаткові резерви для ефективного функціонування, що призводило до суттєвого розшарування учнів. З іншого, заклади нового типу мали можливість поглибленого вивчення історії культури, іноземних мов, починаючи з першого класу, що спонукало до розроблення нових навчальних програм, навчально-дидактичних матеріалів, упровадження інноваційних технологій навчання тощо.

Результатом розгляду проблеми рівного доступу до початкової освіти стало розроблення на загальнодержавному рівні системи заходів для підтримки розвитку шкіл із низьким рівнем освітніх послуг. Було визнано необхідність їх покращення, подальшого розвитку, вдосконалення і запропоновано достовірно оцінити позитивні та проблемні складові наявних позицій як найоптимальніших механізмів їх імплементації. Умовами успішної реалізації цього напрямку були такі: зацікавленість педагогічного колективу школи, батьків, учнів у розв'язанні проблеми; установлення зв'язків між школою та місцевою громадою; уніфікація навчальних програм початкової школи (за винятком творчих мистецьких і спортивних шкіл); відмова від конкурсного набору дітей до першого класу (для забезпечення розвитку обдарованих дітей); ефективне використання можливостей позашкільних закладів. Водночас нагальною потребою ставали пошук і використання додаткових коштів, необхідних на введення додаткових ставок для педагогів, які здійснювали б педагогічну підтримку тих, хто цього потребує (практичних психологів, соціальних педагогів щодо роботи з проблемними родинami), для придбання дидактичних матеріалів, обладнання, вдосконалення вчителів.

Значною проблемою, що негативно вплинула на розвиток освіти вказаного періоду, стало зменшення видатків на бюджетну сферу, зокрема й на освіту (замість очікуваного збільшення бюджету на освіту вдвічі), про що було вказано в Постанові Кабінету Міністрів України № 1033 від 30.08.96 р. У ній також ішлося про необхідність установлення показників мережі освітніх закладів, наповнюваності класів на рівні показників 1990 р. За таких умов розв'язання окреслених проблем суттєво ускладнювалося.

Наприкінці ХХ століття (90-і роки) система освіти України втратила багато професійно підготовлених і здібних педагогів, які звільнилися з роботи, прагнучи належного забезпечення своєї родини. Тоді чимало вчителів були змушені змінити місце роботи з метою отримання більш високої заробітної плати, додаткового заробітку, часто поза сферою освіти. Проблема недостатнього фінансового забезпечення вчителів спричинила зниження мотивації до вчительської праці та, певною мірою, якості викладання навчальних предметів тими педагогами, що продовжували працювати в школах. Останнє було зумовлено ще й відсутністю належної матеріальної бази освітніх закладів, нестачею підручників, методичної літератури, дидактичних матеріалів, їх незадовільною якістю.

Постановою Кабінету Міністрів України № 379 від 28 березня 2002 р. затверджено Державну програму «Вчитель», де зазначено: «Не подолано вплив негативних чинників, що спричинюють відплив висококваліфікованих педагогічних працівників до інших сфер. З кожним роком стає відчутнішою нестача вчителів, вихователів, майстрів виробничого навчання та інших педагогічних працівників. Професія вчителя втрачає престиж. Існує невідповідність між суспільною роллю і соціальним статусом педагога» [6, с. 5]. Для подолання цієї невідповідності прогресивною педагогічною спільнотою було складено звернення до Уряду України, де запропоновано замість принципу «залишкового» фінансування національної освіти вжити заходів для збільшення асигнувань на освіту, маючи за орієнтир відсоток ВВП, який виділяють на освіту країни ОЕСР [2, с.150]. Було зрозумілим, що реальні позитивні зміни в системі освіти неможливі без значного підвищення заробітної плати педагогічних працівників та їх суспільного статусу, що вважалося тоді найгострішим освітянським питанням.

Важливою проблемою того періоду була також консолідація мережі сільських шкіл з метою оптимізації їх діяльності. З цією метою було закрито віддалені школи, що не були обладнані належним чином, мали невелику кількість учнів, відчували нестачу вчителів тощо. Вихід з такого становища держава вбачала в об'єднанні контингенту дітей для навчання в більш забезпечених школах засобами реалізації державної програми «Шкільний автобус», яка діє й на сьогодні в Україні. Звичайно, приймаючи рішення про закриття сільського навчального закладу, брали до уваги комплекс чинників: віддаленість населених пунктів, стан доріг, можливості місцевих органів влади щодо забезпечення транспортними засобами, матеріальною базою закладу та кадровими ресурсами. Однак, незважаючи на конструктивний підхід до розв'язання проблеми, маємо сподівання, що в перспективі українське суспільство та державна політика зосередять зусилля на відродженні занедбаного сьогодні українського села, поновленні у зв'язку з цим роботи сільської школи, що завжди була культурним осередком для всієї громади (іноді єдиним) у кожній невеличкій місцевості.

Висновки з даного дослідження. Отже, в Україні останнього десятиріччя XX і першого десятиріччя XXI століття склалась ситуація, коли назріла необхідність покращення якості освіти, зокрема післядипломної. З цією метою за міжнародним зразком було розпочато впровадження в зміст освіти системи ключових компетентностей, що стало важливою умовою оновлення змісту освіти і для чого вже існувало потужне науково-методичне підґрунтя. До нагальних проблем цього періоду належала також проблема рівного доступу дітей до початкової освіти; ефективного використання вчительських ресурсів та інші.

Перспективи подальших розвідок. Нині національна система освіти характеризується низкою особливостей. Серед тенденцій розвитку сучасної освіти України основними є відмова від заідеологізованих форм і методів навчально-виховної роботи, нівелювання денационалізованих підходів у розв'язанні складних проблем в освітній сфері, упровадження інноваційних, інформаційно-комунікативних технологій у практику роботи навчальних закладів, орієнтація як на інтенсифікацію навчально-виховного процесу в школах, так і на оптимізацію використання ресурсів для забезпечення функціонування освітньої галузі. Окреслені напрямки безумовно потребують пильної уваги та подальшого розгляду.

Список використаних джерел

1. Законодавство України про освіту. Збірник законів за станом на 10 березня 2002 року. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 159 с.
2. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: “К.І.С.”, 2003. – 296 с.
3. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Овчарук О. // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: “К.І.С.”, 2003. – 296 с.
4. Збірник нормативних документів загальної середньої та дошкільної освіти. – Міністерство освіти і науки України. – К. – 2002. – 262с.
5. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Стігліц Дж. – К.: Основи. – 1998. – 854 с.
6. Державна програма “Вчитель”. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет. – 2002. – 40 с.

УДК: 378

О.О. Резван

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСИВНО СПРЯМОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОГО ТЕХНІЧНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. У статті аналізуються наукові підходи до визначення рефлексивних технологій у навчальному процесі, презентуються способи організації рефлексивної діяльності студентів в умовах фахової підготовки.

Ключові слова: рефлексія діяльності, рефлексія професійних компетенцій, прийоми рефлексії, самовдосконалення.

Rezvan O.O. Realization of the reflection technologies in the educational process of higher technical school.

Annotation. In the article the scientific going is analysed near determination of reflection technologies in an educational process, the methods of organization of reflex activity of students are presented in the conditions of professional preparation.

Key words: reflection of activity, reflection of professional competenses, receptions of reflection, self-perfection.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Потреба сучасного суспільства у фахівці, який виявляє самостійність як у прийнятті рішень, так і в усвідомленні шляхів саморозвитку, дозволяє визначити проблему підготовки такого фахівця на засадах рефлексивного підходу в його навчанні.

Створення умов для здійснення рефлексії на навчальних заняттях сприяє формуванню у студентів потреби постійно фіксувати увагу на особистій діяльності, визначаючи при цьому проблеми та успіхи, усвідомлюючи рівень власної досконалості (недосконалості), а також об'єкти, які є особистісно цікавими та значущими для кожного окремого студента.